

LOHENGRIN DICSŐSÉGE ÉS BUKÁSA

Burián Károly halálának tizedik évfordulóján

Irta: GERGELY ISTVÁN

Ama pénteki reggelen, amikor tíz esztendő előtt (1924 szeptember 25.) Burián Károly halálának híre Budapesten elterjedt, őszinte és igazi gyász ragadta meg a közönség szívét. Siratott egy nagy énekest, aki két megrázó művészi élménnyel emelkedett a magasságokba: színpadon, mint diadalmos hős, emberi mivoltában pedig, mint tragikus áldozat. Énekes volt, de nem szokványos értelemben, — sokkalta több a kitűnő énekesnél, az érdekes színésznél. *A reprodukáló művészet keretében tudniillik az alkotó lángelmének ormára ért, mint ember pedig tragikus hős, mert magánélete mestermunkája ama titokzatos művésznek, akit sejtelmes érzésünk végzetnek nevez.*

Az első diadal

Vagy harmincöt esztendő előtt tenoristakrizis tört ki Operaházunkban. Számos hiábavaló kísérlet után egy szép napon új nevet hozott a színpad: Burián Károlyét. Jobbkarján feleségével, balkezében hároméves fiaeskájának ujjacskáit tartván, így jelent meg övével Operaházunk új hőstenoristája, családi csoportképe a filiszteri boldogságnak. Az akkori Burián, huszonnyolcéves fiatalember, dúsgazdag sötét hajzattal, bátor barna szempárral, arányos, bár nem magas termettel, csinnal öltözködve, bár minden elegancia nélkül, valami mucsai mellékizzel. Az első pillanattól kezdve állandóan velünk volt, a világhírű Muskáti-asztal bohém társaságával, az éjjeli élet vidám nomádjaival, akik részben a Drechsler-vendéglő törzsasztalánál, részben a Japán-kávéház feketekávéja mellett vendégül láttunk minden külföldi művészt, akit útja Budapestre vezetett. Hozzánk szerződött külföldi énekesek számára

volt egy vizsgaszavunk, amely csalhatatlanul jelezte, van-e hajlamossága a magyar nyelv megtanulására, vagy sem. Ez a szó, egyszerű, de

Burián Károly

nyelvpedagógiai szempontból fontos szó ez volt: *vöröshagymás rostélyos. Anthes* például nem tanulta meg sohasem. Burián első hallásra zamatos

magyarsággal ejtette ki. Sőt nyelvtanunk egyes titkaira, amiket gyakorlati mestere, egy igen szimplex ember nem tudott megmagyarázni, saját-magától jött rá. Így egy este szótlán elmélyültségben ült mellettünk a Japán-asztalnál, ő, az állandó szónok, míg egyszerre csak heuréka!-módjára kitört belőle:

— Megvan, már értem. »Néz« és »nézi«. Mind-egyik jelenidő egyes szám harmadik személy, de az egyik accusativust vonz. — *A cseh fiú föl-fedezte a magyar tárgyas igeragozást.* Német beszédét végtelenül kedvessé tette a csehes dialektus, amelynek humorossága megejtő ellentétben állott patétikus temperamentumával. De magyar szövegkiejtése a legtökéletesebb, a legszebb volt az Operaház színpadán. És ha jól megnézted ezt az embert, valami rendkívüli kapott meg. Óserő és groteskség ült arcvonásain, valami furesza kétlakiság. És ha hallgattad beszédét, a művelt és okos kulturlény szóáradatát, tele lelkesült eszménnyiséggel és trágár élcelődéssel, egyszerre csak észrevetted, mennyire híven fejezi ki ezt a diszharmóniát az ő arca is. *Egy Beethoven-maszk a bohóc ferde, fitos orrával, alatta egy költő nőiesen ideges finom szája.*

Budapest, ez az akkor derült, életvidám, könnyelmű város hamarosan a szívéhez nőtt a cseh fiúnak. Szerette uccáinkat, sétányainkat, borunkat, nemzeti konyháinkat, emberi mivoltunkat, ételszokásainkat, asszonyainkat és játszva tanulta nyelvünket. Akkor még nyomát sem láttuk a későbbi tivornyázónak. Nem ivott, de itatott és óvatos duhaj módjára mindenféle esellel leplezgette poharának állandó csordultságát. Ellenben szenvedélyesen prelegált itókás emberek előtt sokmindenről: művészetről, zenéről, lélektani problémákról, Wagnerről, Beethovenról és örök kára az irodalomnak, hogy ezek a lángelméjű rögtönzések elvesztek a bor gőzével, a szivarok füstjével. Megértő társaság híján mindig akadt egy Sancho Pansája, többnyire valami egyszerű ember, akit elfogott a kocsmában, ennek aztán a legelvontabb kérdéseket magyarázta, persze, a megértés minden reménye nélkül; az ilyen költői vagy művészi előadásokat a következő megszólítással szokta bevezetni: »Idehallgass, te barom!«

Buriánné a páholyban

Első fellépése óta bálványja a közönségnek, estéről estére, szerepről szerepre terebélyesedett páratlan népszerűsége, mégis valami állandó elégedetlenség, meghasonlottság sivárkodott lelkében. Közönyösnek, sőt cinikusnak mutatkozott tapssal, dicsőséggel szemben. Sokáig nem sejtet-

tem a titkát a boldogtalanságnak, noha a legbensőbb barátság fűzött össze bennünket. Meghökkenett ugyan egynémely tünet. Így például valamelyik Lohengrin-előadás alatt Burián pápoholyának hátsó ülésén foglaltam helyet. A Grál-elbeszélést oly átszellemült szépséggel, a felfogás oly nemességével, a virágzó hang oly érzéki varázssal adta elő ez a páratlan művész, hogy önfeledten odasúgtam az asszonynak: »Nagy ember ez a Károly!« Mire a feleség szentelen fölénnyel, csaknem valami leereszkedő szánakozással azt felelte: »Csak egy nagy gyerek!«

Később megértettem a helyzetet, amikor beláttam a házasság tragikumába. Burián iskolázott, művelt ember volt, tulajdonképpen jogásznak készült. Nyaranta, mint afféle szegény diák, kóristánok állt be nyári színtársulatokhoz. Egy ilyen alkalommal a primadonna, Jellinek Franciska, kiváló énekesnő és érdekes asszony, rajongó szerelmet és művészi hódolatot ébresztett az ifjú szívében. Legenda szerint a prágai zsidó kántor fedezte volna fel Buriánt, nem tudom, előttem nem említette sohasem, de ami egészen bizonyos: a zseniális művész egyszerű énekesnő feleségétől tanulta a legtöbbet, a legfontosabbat, a legdöntőbbet. És itt következett be a tragikus meghasonlás: *aminő arányban a férjnek, a zenei lángelmének pályája fölfelé ívelődött, ugyanabban a mértékben hanyatlott alá az asszonyé.* Az inas a mester fölé kerekedett.

Tristan otthon

Ekkor következett be a Magyar Királyi Operaház legdicőségesebb ideje: a *Tristan-esztendő.* A mai reális korszak ifjú nemzedéke nem értheti meg, minő művészi világeseményt jelentett az akkor még kultúrközösségben élő Európa számára *Tristan és Isolda* magyar premierje. A Wagner-műsor magyar betetőzésének ünnepére német, francia, angol zenekritikusok és műbarátok táviratilag foglaltak le jegyeket. A premier külön eseménye volt a magyar zenekultúrának. A nézőtérre a legvilágítottabb közönség. A színpadon csupa sztár: Burián mellett *Vasquez* Italia grófné mint Isolda, *Ney* Dávid Marke király, *Kurvenál Takács* Mihály, a többi szereplő is csupa elsőrangú erő, a karnagy emelvényen *Kerner* István, nagy utóda a nagy Erkel Sándornak. *Nem is művészi rajongás, szinte valami vallásos extázis kötötte össze a színpadot a közönséggel.*

A premier lezajlott. Amikor sötét éjjelen Buriánnal átmentem a Drechsler-vendéglőbe, olyasmit éreztem, mintha ez az egész éjjeli Budapest még reszketne a művészi eseménytől. Mintha halanám, amint az éji ködben telefon- és táviróhuzalokon át világgá repülne a nagy dicsőség, amelynek egyik főrésze itt mellettem ez a halvány, önmagától meghatott férfi, fázékonyan összehúzóva bundájában. A Drechsler-pincében vacsora, feketekává a Japán-asztalnál, majd a hangos Orfeum-kávéházba vittünk, hajnalban pedig betértünk a híres Löffelmann-sörmérésbe, ahol Tristan megrendelte kedvelt párizsiját ecettel és olajjal. Még kapunyitás előtt hazakísértem őt a Podmaniczky uccába, ahol házuk előtt könnyezve kérlett: »Várj tíz percig, ha tíz perc után nem jövök le, mehatsz. De az Isten szerelmére kérélek, várj tíz percig várj!...« Nemsokára visszatért. Sápadtan, szótlánul, lángoló tekintettel rohant mellettem. Kóboroltunk a hajnali uccákon. Utolsó álmát aludta a nagy város, amely néhány óra előtt elragadtatva esüggött a dalnok ajkán, mialatt Tristan, asszonyok és leányok ábrándjainak körülrajongott hőse, boldogtalanul dült-fült a káprázató dicsőség után. Majd szemeteskoscsik dörgő zajában, káromkodó házmesterek seprői között, elsárgult arccal, fáradtan panaszkodott:

— *Fütyülök arra, amit ti újságírók rólam irtok. Fütyülök a buta közönségre, amikor összecsapja a tenyerét. Mindez nem fontos. Más valami fontos nekem. Tudod-e, hogy ez az asszony ott fent némán összeszorított szájjal él mellettem, hogy egy elismerő jó szava többet jelentene nekem minden egyébnél ezen a világon. De ő hallgat. Most félmentem és föltettem magamban, hogy ha a tegnapi est után is néma marad, otthagynom és visszajövök hozzád. Nem szólt, szót se szólt. Erre legyőztem önérzetemet, megkérdeztem tőle, meg volt-e elégedve velem az este? Még csak nem is válaszolt. Gyere...*

Megrendülve néztem reá. Hiszen ez az ünnepe nagy művész, akit a legnagyobbak között emlegetnek, bévül még mindig diák, afféle iskolásfiú, úgy tekint fel a feleségére, mint tanítómesterére, akitől szorongva várja az eminens kalukust.

Szerződésszegő a szfinksz előtt

És egy verőfényes júniusi délben az Operaház szfinksze előtt vállamra tette kezét Burián Károly: »Isten áldjon, nem írsz rólam kritikát többé, nem jövök vissza a vakáció után...« Csak nem

leszel szerződésszegő? — álmélkodtam, mire elborult arccal és dühtől könnyező szemmel vázolta összekoccanását *Keglevich* István gróf intendánsal. Burián tudniillik követelte, hogy feleségét is szerződtesse. Az asszony színpadra kíváncsított, szíve minden vágyával. Mire az intendáns kijelentette, hogy *férje kedvéért szerződött az asszonyt, fizeti a gázt, de nem lépteti fel sohasem.* Burián sirt: »Szégyen, gyalázat, így elbánni ilyen nagy művésznővel, minő hitvány föltevés: pénzt odaadni, de fel nem léptetni!...« Megegett a szívem a megrendült férfin s hogy más gondolatokra tereljem, még mindig hitetlenkedve kérleltem: »Hát ha már nem is jössz vissza, legalább add meg mostan régen ígért fotográfiádat...« És ekkor megszólalt a harmadik a társaságban, egy fiatal tenorista, aki elkapottan, minden respektus nélkül lekicsinyelni szokta a nagyokat. Buriántól Perottitig, megszólalt most gügyögő hízéggel: »Drága Mester, könyörgök, én is kapok fotográfiát, úgyebár?« Erre földerült a hőstenor elkomorult arca és kiütött belőle a kópé: »A fotográfiát neked? Más szóval: rizikó nélkül szeretnél leköpní, te csirkefogó!« És egymásra néztek, ahogyan csak tenoristák tudnak egymásra nézni. Akkor lett Burián első ízben szerződésszegő Budapesten. Mikor viszontláttuk, más ember, más művész tért vissza körünkbe.

Óskoján áldozata

Hogy mi történt vele a későbbi esztendőekben? Eleinte sűrűn keresett fel leveleivel, híven őrzöm azokat, valamikor adatai lesznek az Operaház igazi történetének, amit ez a nagy művész és okos ember vezetőkről, kollégákról, közönségről, karmesterekről, operai hivatalnokokról, kritikusokról és magáról a magyar zenei kultúráról mond. Később csupán közös barátok közleményeiből, újsághírekből értesültem sorsának újabb fázisairól. Feleségétől végre is elszakadt. Eljött Saturnus ünnepe. A rabszolgafelszabadulás nagy pillanata. Az Óskoján, az alkohol adta meg az erőt a lelki és nemi függőségben vergődő férfiúnak, hogy felzadjon zsarnoka ellen. Hosszú-hosszú éveken át nem vezetett eredményre a válópör. Buriánnak, aki, mint az öreg Dalnoki Béni fogadott fia, időközben magyar állampolgár lett, meg kellett élnie a nagy fájdalmat, hogy bálványozott fia lovagias elszántsággal anyja mellé állt az apa ellen. Hogy mi van két ember között, azt sohasem tudhatja egy harmadik, legtöbb esetben ők maguk sem tudják. Mindenesetre bizonyos, hogy *Jellinek* Franciska, úgyis mint asszony, úgyis mint művésznő, hosszú éveken át kizárólagos hatalommal függőségben tartotta meg magának Buriánt, úgyis mint férfit, úgyis mint művészt.

Új szerelmek

Új szenvedély: az alkohol és új asszony lett a zsarnoka. Addig itatott másokat, amíg maga is inni kezdett. Abba sem hagyta mindhaláláig. Egyelőre győzte hatalmas fizikuma a szenvedélyek visszaéléseit, művészi pályája fölfelé ívelődött, Európa és Amerika meghódolt. Jómaga legnagyobb dicsőségének tartotta, hogy Párizsban — akkor — diadalmasan énekelhette *Tristant*, Toscanini vezetése alatt, Saloméát *Strausz* Richárd vezetésével; *Salomé*nak grandiózus férfiszerepét különben is ő kreálta *Drezdában*.

Halotti urna a hálósobában

És most újabb szerelmek következtek. Minő egyik tragikusan végződött. *Drezdában* beleszeretett egy előkelő gyáros leánya, országoshírű szépség, aki otthagya a szüleit és Amerikába követte az énekest; ez a szegény *Dorlitt* halmérgezés következtében halt meg egy newyorki szállodában. Ravatala előtt egymásra borulva, zokogva békültek ki a gyászaborult szülők és a szöktető Don Juan. Majd egy előkelő drezdai kereskedő feleségének lett a végzete az ünnepelet hőstenorista. Ez a kaland csaknem életébe került Buriánnak. A férj már régen féltékenykedett feleségére, amikor egyszer este ismeretlen hang hívta fel telefonon és tudtára adta, hogy felesége a művész öltözőjében tartózkodik. A férj a *Bibliás* ember előadása közben rontott be az operaházba, revolvert szorongatván kezében. A portásnál visszatartották, az előhívott *Seebach* gróf intendáns közbelepett, s mialatt elvonta a dühöngő férj figyelmét, a szerelmespár a második felvonás után — a dalművet nem lehetett befejezni — Burián autójában direkt a színházról, úgy ahogyan volt, a férfi podgyász nélkül, az asszony színházi belépőben, Prágába, majd onnét Amerikába szökött. Ez a szerencsétlen asszony is Amerikában halt meg. Még halottaiban is gyönyörű volt. Elhamvasztották. Burián — bárhol tartózkodott — a hamvedret mindig magánál tartotta a hálósobában és legutolsó asszonya, a hűséges és önfeláldozó *Lotte Schapadlova* gondoskodott róla, hogy az urna előtt sohasse fogyjon el a virág, sohasse ejjen ki az olajmécs...

Az évek folyamán Burián orgánuma, az a nagynemességű hangszer nagyon szenvedett, nemcsak az ital következtében, baleset is érte, tévedésből egyszer *lúgkőoldatot* ivott. Nos, sok gyönyörű tenórhangot hallottam életemben, de annyira egyéni szépet, amilyen Buriáné volt, amikor először énekelt nálunk, soha többé! Egyenletes hang, tele melegítő ragyogással, baritonális karaktere, mint a régi kőrmöci arany, rejtelmes mélységekkel, elbűvölő varázssal, lírai és hőstenor egyszemélyben. Ibolyázott hangjában a kikelet lírai érzékisége és tudott benne viharozni a villamos szenvedély. S hangjának megvolt az a különössége, mint az augusztusi napsugárnak

déli verő idején: a hozzáérkező hangot mintegy testileg is érezted arcodon, mint valami könnyel simogatást. Ami persze az énektudás diadalát is jelentette, mert szabad, súlytalan, szuverén virtuozitással úgy lebbentette a házba a hangot, mint valami szállongó madarat. Később elvesztette hímorát e hang, de megmaradt az érce, persze az elszálló évekkal egyre nagyobb küzdelembe került a művésznek — elkilég is, testileg is — az est keservetes munkája.

A megvénült oroszlán

A megvénült Burián művészi és emberi pusztulás romladéka lett. Posakosan, lomposan, alkoholosan meredt szemmel, duzazdt párnakkal orcáin, frisseséget színlelve jelent meg Budapesten. Amikor dagadt ujjai a régi gesztussal még mindig gazdag, de furcsán megposztosodott hajában vajkáltak, sárgászöld zománcot mutattak a rozszul festett fürtök. Folyton lemondott. A nagy angol színész, *Kean* sorsa rajta is beteljesedett: meghasonlott lelkének szüksége volt az elmerülésre borban, sárban. Az Ó és Új ucca kiskocsmáiban az Operaház mögött verte el az időt, amikor lemondta az előadást.

Egyszer rajtakaptam egy ilyen kiskocsmasöntésében, amint kocsisok, hordárok, furesa összeverődött népség előtt ekként prelegált értelmetlenül tátott szájak előtt: — Mert uraim és hölgyeim, mi az ember? Az ember disznó. És mi az élet? Bűn és bűnhődés. De éppen ezért szép az élet és fonséges az ember. Ez a teteje mindennek. Lent lenni, egészen lent és aztán fel a magasba!... Ti nem értitek, amit most mondok, ti barmok, mégis úgy van. Én tudom, mert nemcsak énekelem, de meg is értem *Tannhäuser*t... Mikor aztán megpillantott, kemény nevetéssel felcsuklott és maga mellé húzott: »Gyere csak ide, könnyű jó bor nem árthat...« *Marilaun* Károly kitűnő kollégámnak pedig ilyenek mondott az öregedő Burián: Itt írják az újságban rólam, hogy oroszlán. Természetesen megvénült oroszlán. Istenem, nem tudom elfeledtetni a világgal, hogy sikereim is voltak. Persze öreg vagyok, de bizony Isten nem akarnék fiatal lenni, amikor a mai fiatalokat látom. Kicsikék és kicsinyesek. Nincs formátumuk. Van idegrendszerük, okosságuk, műveltségük és meg tudnak a maguk érdekében mozgatni eget és poklot, de egy valami hiányzik belőlük, csaknem valamennyiből, a hit! A hit önmagukban, csillagukban, művészetükben. Nincs Istenük. Árván állnak az üzemben, amely mindent elnyel: eszmét, művészetet és azt a boldogító tudatot, hogy nekünk ott fenn a színpadon ajándékoznivalónk van a lent figyelő tömeg számára. Biz'Isten, amikor mindezt végignézem, belenyugsom megvénült oroszlán nyíltombába.

Á — háá! — Igenis!

Ekkor már folyton lemondott, cserbenhagyta a fizikai és lelkiereje, de másnap csodálatosképpen mindig meglelte magyarázatát a múlt bajnak. »*Ilyen péc, ma már nagyszerűen vagyok diszponálva, akár háromszor is élnekelhetném Tristant.*« Az emberek már csak azért mentek be, amikor játszott, mert kíváncsiak voltak, hogyan fog lemondani és mint győzi ittasságát a színpadon. *Egyszer otthagya a színpadot Tristan első felvonása közben* és a kétségbeesett *Mihályi* főrendezőnek a Fészek bakk-asztala mellől kellett elhozatni helyettesnek *Unkel*-t. Mikor *Mihályi*, hogy a változást bejelentse, a függöny elé lépett, a legfelsőbb karzatról megszólalt egy hang. Csak ennyit mondott: »*Á — háá!*« Elesen, gyanakodva és mégis örömmel, hogy már előre kitalálta, miről lesz szó. *Mihályi* fölfelé nézett, a hang felé a legfelsőbb karzaton és határozottan, mintegy megerősítve a sejtelmet, csak ennyit mondott: »*Igenis!*« Csakúgy rengett a kacagástól a ház.

Egy *Lohengrin*-előadás alkalmával pedig ismét ittasan jelent meg Burián, becézve simogatta a hatyú nyakát, mint a zokó a lovát. »*Schön fahren, brav fahren*« — mondogatta és majdnem lekészt a esolnokról. Kétségbeesve unszolták; hogy lépjen be a csónakba, mire egy globetrotter cserzett nyugalmával az inspiens felé fordult: »*Mikor indul a legközelebbi hatyú?*« Ugy lökték be a csónakba. Akkor már *Athes* volt a főrendező, aki ott ült a kulisszák mögött ellenőrző helyén. Majdnem leszédült, mikor Burián odakiált neki a színpadról: »*Schorsch, hast keinen anderen Lohengrin?*« Majd: »*Schorsch zieh dich an!*« És *Anthes*, aki már két esztendeje nem énekelte a szerepet, beugrott a második felvonásba. Így ment tönkre Burián. És mindjobban kibontakozott lelkiületének diszharmoniaja, ama mélységes meghasonlottság, a kedély változatossága minden átmenet nélkül, a lelkesedés és cinizmus különös vegyülete. Az Operaház híres heroinája, a kongeniális *Isolda* ekként magyarázta emlékirásában e boldogtalan lángelmének szerencsétlen kétlakiságát: »*Mikor Burián először jött hozzánk, szinte vallásos áhitatossággal működött a színpadon, még a szünetek alatt is óvakodott profán megjegyzésektől, avagy bohém tréfáktól. Később megváltozott mindez, amikor cserbenhagyta lelki és fizikai biztonsága, amikor úgy szőlván kicsikarta magából a művészi teljesítményt. Titkolt kétségbeesése cinizmusban és öngúnyban tombolta ki magát és ami jókedvnek látszott, nem volt egyéb, mint fájdalmának eltorzult titka...«*

Ma tíz esztendeje, hogy eljött a fekete hatyú *Lohengrin*-ért és még mindig emlékező szeretettel nézünk utána, amint el-eltűnik szomorú estjének sötéttségében...